

ZgSp2353-7426/17.11.2021/ 12.12.2021/30.12.2021/01

Ewa Burak

ORCID 0000-0003-0401-9895

*Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku
Katedra Pedagogiki*

Dr Agata Jacewicz

ORCID 0000-0001-5908-7698

*Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku
Katedra Pedagogiki*

ROZWIJANIE SAMODZIELNOŚCI PRZEDSZKOLAKÓW. WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie

W artykule zamieszczono wybrane zagadnienia dotyczące rozwijania samodzielności dzieci w wieku przedszkolnym. Rozważania rozpoczęto od wyjaśnienia podstawowych pojęć, nawiązano do wybranych koncepcji i teorii. Dokonano krótkiej charakterystyki płaszczyzn samodzielności. Zasygnalizowano etapy samodzielności (elementarna i praktyczna) w rozwoju przedszkolaków oraz jej trzy aspekty: samodzielność praktyczną, umysłową i społeczną. Zwrócono uwagę na szczególną rolę środowiska rodzinnego i przedszkola w usamodzielnieniu dziecka.

Słowa kluczowe: samodzielność • płaszczyzny samodzielności • etapy rozwoju samodzielności • aspekty samodzielności • dziecko w wieku przedszkolnym • środowisko rodzinne • nauczyciel • przedszkole.

DEVELOPING INDEPENDENCE IN PRESCHOOLERS. SELECTED ISSUES

Abstract

The article presents selected issues related to the development of independence of children in preschool age. It begins with explaining the basic terms and references to selected concepts and theories. A brief characterization of the areas of independence has been made. The stages of independence (elementary and practical) in the development of preschoolers and its three aspects: practical, mental and social independence have been described, as well as the very special role of family and kindergarten environments.

Keywords: independence • levels of independence • stages of development of independence • aspects of independence • preschool child • family environment • teacher • kindergarten.

Termin „samodzielność” – ujęcie definicyjne

W koncepcjach teoretycznych rozwoju człowieka ukształtowały się odmienne poglądy i przekonania dotyczące samodzielności istoty ludzkiej. Człowiek samodzielny, to „wolny, niezależny, niezawisły, aktywny, zaradny”¹. Samodzielność w odniesieniu do człowieka, to ktoś, kto „decyduje sam o sobie, radzący sobie bez niczyjej pomocy, wolny od czyichś wpływów”². „Samodzielność, to bowiem cecha, która może być właściwa człowiekowi w różnym stopniu i zakresie. Zmienia się w różnych okresach życia człowieka (...) może mieć różny zakres ze względu na formy i rodzaje jego działań”³.

Samodzielność dziecka, zdaniem Kingi Kuszak, „wynika z potrzeby niezależności i gromadzenia doświadczeń, pokonywania przeszkód, sprawdzania swoich umiejętności w różnych sytu-

¹ A. Latusek, *Praktyczny słownik wyrazów i zwrotów bliskoznacznych*, Kraków 2004, s. 216.

² B. Dunaj, *Domowy popularny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003, s. 527.

³ J. Świrko-Pilipczuk, *Sytuacje edukacyjne podstawą procesu kształcenia i rozwijania samodzielności*, [w:] K. Denek, F. Bereźnicki, J. Świrko-Pilipczuk (red.), *Proces kształcenia i jego uwarunkowania*, Szczecin 2003.

acjach”⁴. Jest połączona „z gotowością do podjęcia kolejnych prób działania w celu realizacji zamierzenia, a także z umiejętnością poniesienia konsekwencji własnych wyborów i decyzji”⁵.

Nauki o człowieku postrzegają samodzielność wielokierunkowo. W takim ujęciu przedstawia się ona jako umiejętność myślenia, działania, poznania i rozwoju człowieka. Kuszak samodzielność interpretuje jako:

- uzyskanie niezależności od otoczenia społecznego,
- zdolność do samoregulacji i samosterowania,
- pewien poziom dojrzałości społecznej,
- kompetencje do realizacji zadań życiowych,
- osiągnięcie własnego ideału samodzielności⁶.

Z końcem XX i początkiem XXI wieku na pierwszy plan wysuwa się problem samodzielności jako ważnej dyspozycji dziecka, istotnej w podejmowaniu zachowań zgodnych z własnym zamierzeniem. Problem samodzielności opisany w teoriach, w zależności od kierunku myślenia o człowieku, wykreował odmienne jego interpretacje. W świetle analizy koncepcje teoretyczne określają samodzielność istoty ludzkiej jako: „nawyk, poczucie podmiotowości, nabywanie przez człowieka doświadczeń życiowych, postawę”⁷.

W teorii behawioralnej samodzielność odnosi się do sprawności pozwalającej na wykonanie czynności bez pomocy innych osób, umiejętności osiągniętej dzięki systematycznie powtarzanym ćwiczeniom, czego efektem staje się nawyk. „Nawyki są względnie automatycznymi schematami ruchowymi, zwłaszcza wtedy, kiedy pojawiają się w ruchach wyuczonych”⁸. Gdy nawyk jest dobrze ugruntowany, istota potrafi wykonywać czynności bez pomocy z zewnątrz. Posiada zdolność, nawet po upływie pewnego czasu. W przypadku pojawienia się trudności w niewykonywanej samo-

⁴ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności dziecka w wieku przedszkolnym*, Poznań 2006, s. 7.

⁵ Ibidem, s. 7.

⁶ Ibidem, s. 11.

⁷ Ibidem, s. 11–17.

⁸ E. Hurlock, *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985, s. 282.

dzielnie czynności, istota nie jest zdolna, aby poradzić sobie we własnym zakresie, albowiem w wyniku braku ćwiczeń utraciła obecną płynność i koordynację ruchów. Wyłania się „konieczność ponownych ćwiczeń prowadzących do coraz lepszego, a w efekcie do samodzielnego wykonania czynności”⁹. Istota ludzka wykazująca samodzielność, przenika od reakcji na bodźce zewnętrzne do samodzielnego prowadzenia swoich działań w wyniku wytrenowania danej sprawności. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na zdobycie samodzielności jest pozytywne ulepszenie dawane przez otoczenie. Zachowania wywołujące pozytywny efekt otoczenia, są „powtarzane, utrwalane i doskonalone, przekształcają się w zachowania nawykowe. Jednostka potrafi wykonać je precyzyjnie i samodzielnie, ale często w sposób rutynowy, pozbawiony twórczego stosunku”¹⁰. O samodzielności jako nawyku, możemy mówić w sytuacji relacji istoty ludzkiej ze środowiskiem społecznym. Zachowania społeczne są wzmacniane i akceptowane przez otoczenie. Na powtarzanie zachowań bądź czynności ma wpływ nagroda w formie aprobaty czy uznania. Dzięki temu pojawia się skłonność do powtarzania zachowania. Sukcesywne wzmocnienia zewnętrzne usprawniane są przez wzmocnienia wychodzące ze strony samej istoty ludzkiej.

W koncepcjach humanistycznych człowiek samodzielny sam decyduje o swojej aktywności, „kieruje się wewnętrznymi motywami, dokonuje wyboru ról, zadań, partnerów swojego działania”¹¹. Sam ustala i realizuje schemat określonych działań, przez co staje się ich podmiotem. Podmiotowość stwarza – z jednej strony – świadomość indywidualności w stosunku do innych ludzi, jakże otaczającego świata, ale z drugiej strony oczekuje zdolności kierowania własnym postępowaniem, respektowania norm prawno-moralnych oraz zdrowego rozsądku za podejmowane decyzje. Człowiek samodzielny będący podmiotem własnych działań sytuacje życiowe traktuje jako sytuacje zadaniowe. Akceptuje postawę odpowiedzialności za powierzone zadania. Samodzielność w związku

⁹ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 12.

¹⁰ Ibidem, s. 12.

¹¹ Ibidem, s. 13.

z tym upodabnia się z samokontrolą, wewnętrzną dyscypliną i wytrwałością. Pomysłodawcy koncepcji humanistycznych podkreślają nie tyle sam fakt bycia, ale przebieg stopniowego „stawania się” człowiekiem samodzielnym, zmierzającym do samodzielności. Dążenie do samodzielności nie jest zjawiskiem ujednoczonym. J. Reykowski zapowiada istnienie konfliktów związanych z tym dążeniem. Pierwszy ma „charakter wewnętrzny i dotyczy przeciwnych motywów: dążenia do samodzielności i dążenia do uzależniania się, drugi związany jest oscyłowaniem między wpływem a kontrolą nad innymi osobami a uleganiem innym”¹². Jednostka dążąca do samodzielności musi zacząć wyzwanie unowocześnienia siebie. Zarazem powinna być pełna wiary we własną siłę sprawczą i swoistą energię, które pozwolą „jej zmieniać świat i samą siebie w otaczającym świecie”¹³.

Teorie poznawcze określają samodzielność człowieka jako nabywanie doświadczeń życiowych. Człowiek z związku z wrodzoną aktywnością poszukuje doznań, przeżyć, natchnienia do działań w codziennym przygotowaniu do życia. „Proces zbierania i utrwalania doświadczeń – jak utrzymuje Kuszak – polega na zapamiętywaniu treści i sposobów dochodzenia do celu bezpośrednio w wyniku własnych działań lub pośrednio przez przyswajanie informacji pochodzących od innych ludzi, w wyniku wymiany aktywności między jednostką a środowiskiem”¹⁴. Człowiek jest samodzielny, gdy podejmuje czynność inspirowaną wewnętrznymi potrzebami i zainteresowaniami, jak również mobilizacją zewnętrzną – ze strony innych osób. Otrzymuje informacje zwrotną w postaci reakcji otoczenia. W koncepcji Włodzimierza Szewczuka samodzielność nie jest dana człowiekowi od momentu narodzin, ale „jest procesem stopniowego osiągania kontroli nad czynnikami determinującymi działanie dzięki ukształtowaniu się umiejętności ich wzajemnego przeciwstawiania, równoważenia oraz zastępowania, a także kompensacji jednych

¹² J. Reykowski, *Podmiotowość – szkic problematyki*, [w:] P. Buczkowski, R. Cichocki (red.), *Podmiotowość, możliwość, rzeczywistość, konieczność*, Poznań 1989, s. 203–204.

¹³ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 15.

¹⁴ Ibidem, s. 15.

czynników innymi”¹⁵. Stopniowe osiągnięcie samodzielności prowadzi do dojrzałości, a więc zdolności zaspokajania własnych potrzeb w relacji z otoczeniem, ale w sposób od niego samoistny.

Samodzielność jako postawa jest omawiana w literaturze jako przemyślany stosunek do indywidualnej samodzielności. Wiąże się z działaniem istoty ludzkiej i jest konsekwencją samorealizacji. Człowiek odznaczający się samodzielnością jest chętny do aktywności pod wpływem bodźców wewnętrznych, do określania sobie, własnych dróg i możliwości działania, patrzy na siebie przez pryzmat ideału własnego *ja*, umożliwiając dokonanie autoanalizy zachowań i własnej samodzielności. Zdaniem Kuszak wizerunek samodzielności jako postawy, jest szczególnie wielostronny. W tym aspekcie samodzielność obejmuje kilka komponentów:

- poznawczy – spostrzeżenie własnych samodzielnych zachowań i podobieństwo ich z *ja* idealnym,
- oceniający – określenie niedostatków w odświeżeniu własnej samodzielności, co jest z jednej strony źródłem napięć emocjonalnych, ale z drugiej świadomość, bowiem człowiek zmierza do własnego ideału, wywołując przy tym pozytywne uczucia,
- emocjonalny – przyjęcie motywacji do pracy nad sobą w celu osiągnięcia pozytywnego obrazu własnego *ja*,
- behawioralny – podejmowanie wyraźnych działań zmierzających do uzyskania rzetelnego poziomu samodzielności, na podłożu własnej wiedzy i doświadczeń.

Wśród systemów edukacji, które istnieją w myślach pedagogicznych jest dużo rozwiązań wyodrębniających wychowanie ku samodzielności. Friedrich Froebel podkreślał konieczność wyrażania zgody na samodzielność, przekazywać swobodę poprzez zabawę w kąciakach aktywności, które poszerzają umiejętności planowania działań i przewidywania jakie mogą być tego skutki.

Maria Montessori, w swojej koncepcji podkreślała, że „każda niepotrzebna pomoc jest przeszkodą w rozwoju”¹⁶, kładła akcent

¹⁵ W. Szewczuk, *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985, s. 247.

¹⁶ M. Montessori, *Aphorismen*, „Die Neue Erziehung” 1/1930, s. 17, cyt. za: M. Miksza, *Zrozumieć Montessori*, Kraków 2009, s. 21.

na indywidualny rozwój, samodzielność, wolność i sprawność funkcjonowania, stwarzając dziecku szanse na usamodzielnienie się od otoczenia.

Z kolei koncepcja nauczania Reggio Emilia jest innowacyjnym podejściem do wczesnej edukacji dziecka, które jest ciekawe otaczającej rzeczywistości i chętnie do nieustannych odkryć, zaspokojenia swojej chęci poznawania świata. Zdobywane doświadczenie pozwala znaleźć sens i zrozumieć otaczający świat, jednocześnie gwarantuje rozwój samodzielności, kreatywności, umiejętności rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji, współpracy, komunikowania się, jak również wyrażania siebie.

„Do życia przygotowuje się przez życie”¹⁷ - mówił Celestyn Freinet, którego koncepcja uwzględnia wspomaganie działań prowadzących do wszechstronnego rozwoju samodzielności każdego dziecka przez własną aktywność i naturalny sposób bycia.

Niezwykle cenne i aktualne treści dotyczące potrzeby wychowania ku samodzielności możemy znaleźć w innych koncepcjach i systemach pedagogicznych. Należy tu wymienić Helen Parkhurst, Johanna Heinricha Pestalozziego, Jana Amosa Komeńskiego i wielu innych.

We wspomnianych koncepcjach podejście do problematyki samodzielności jednostki przebiega w sposób zróżnicowany. Podobnie przedstawia się określenie i nazywanie płaszczyzn, w których człowiek nabywa i doskonali swoją własną samodzielność.

Płaszczyzny samodzielności – charakterystyka

Samodzielność człowieka ma charakter dynamiczny i jest bardzo ważną potrzebą rozwojową. Istota ludzka już od pierwszych dni życia dąży do usamodzielnienia, jak podkreśla Jolanta Andrzejewska, „samodzielność nie jest dana od urodzenia, lecz jest procesem stopniowego nabywania kontroli nad czynnikami de-

¹⁷ C. Freinet, *Gawędy Mateusza*, Przeł. H. Semenowicz, Otwock-Warszawa 1993, s. 21.

terminującymi działaniem”¹⁸. Od momentu urodzenia się jesteśmy całkowicie zależni od otoczenia społecznego (matki, ojca, opiekunów), w którym przychodzimy na świat. Dzięki troskliwej opiece najbliższego otoczenia, z każdą chwilą życia powstaje u dziecka potrzeba coraz większej samodzielności. Zdobywanie samodzielności przez dziecko jest procesem skomplikowanym i trudnym. Z każdym dniem dzięki staraniom dorosłych uaktywniających nas do rozwoju stopniowo nabywamy niezależności w kolejnych aspektach życia – na nowych płaszczyznach, aż osiągniemy samodzielność w okresie dorosłości. „Istotą rozwoju samodzielności jest osiągnięcie takiego poziomu, który pozwoli osobie dorosłej na pełne i wartościowe funkcjonowanie w trzech kręgach: rodzinnym, towarzyskim i zawodowym”¹⁹.

W wieku przedszkolnym dziecko uczy się realizować wszystko po swojemu, nie używając pomocy i kontroli najbliższych. „Wiek przedszkolny, a więc okres między 3. a 6. rokiem życia dziecka jest niezwykle ważnym etapem kształtowania się jego niezależności. Jest to czas tworzenia się osobowości dziecka, powstawania obrazu samego siebie jako osoby samodzielnej oraz czas rozwoju poczucia własnej skuteczności. Wtedy osiąga zasadnicze kompetencje składające się na podstawę samodzielności, ważne z punktu widzenia realizacji kolejnych zadań stojącym przed nim na dalszych etapach rozwoju”²⁰. Rozwój samodzielności obejmuje rozmaite płaszczyzny: od samodzielności w sferze sprawności motorycznej, poprzez czynności samoobsługowe, posługiwanie się różnorodnymi narzędziami, myślenie, działanie, mowę, samodzielność poznawczą, samodzielność w zakresie kontaktów społecznych i dokonywanie ocen moralnych, aż do samodzielności psychologicznej.

¹⁸ J. Andrzejewska, *Doświadczenie przez dziecko samodzielności*, „Przed-szkolne ABC. Magazyn dla wychowawców i rodziców”, 7/2015, s. 5.

¹⁹ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 33.

²⁰ K. Kuszak, *Dziecko samodzielne w szkole. Empiryczne studium szkolnych losów dzieci o różnym poziomie samodzielności*, Poznań 2008, s. 9.

Schemat 1. Wybrane płaszczyzny samodzielności dziecka

Źródło: opracowanie na podstawie K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit.

W literaturze najczęściej analizowana jest samodzielność w zakresie sprawności motorycznej. W chwili rozwoju jednostki umiejętności motoryczne pojawiają się najwcześniej. Przychodząc na świat, dziecko potrafi poruszać rękami i nogami, a już po kilku tygodniach stabilizuje głowę. I to jest właśnie pierwszy wyczyn w kierunku samodzielności ruchowej. Ważnym momentem przełomowym w zakresie samodzielności motorycznej jest umiejętność siadania, a następnie wstawania, stania oraz opanowania umiejętności chodzenia i chwytania. Dziecko w wieku poniemowlęcym doskonali swoją motorykę, poznaje otoczenie, przez co staje się bardziej samodzielne. W wieku przedszkolnym i szkolnym uczy się wykorzystania sprawności ruchowych, ale zarazem dąży do jeszcze większej samodzielności: chodzenia po schodach, pokonywania przeszkód, wspinania się, szybszego biegania i lepszego skakania itp. Tak rozumianą samodzielność wspomina Maria Tyszkowa: „czynności motoryczne umożliwiają zmianę miejsca organizmu w przestrzeni oraz aktywne oddziaływanie na przedmioty świata

otaczającego”²¹. Dziecko jest zdolne do poruszania się w przestrzeni, decydowania o rodzaju aktywności, zdobywania wybranych przez siebie przedmiotów i manipulacji nimi. Realizuje swoje potrzeby. Osiągnięcie odpowiedniego stadium sprawności motorycznych pozwala istocie ludzkiej na normalne poruszanie się poprzez podejmowanie wszelkiego rodzaju aktywności. Kreuje zdolność samodzielnego wyboru czynności, którą w danym momencie chce wykonywać. „Im bardziej jednostka może polegać na sobie w osiągnięciu pożądaných przedmiotów, tym jest mniej zależna od innych osób, tym bardziej sama może realizować swoje potrzeby”²².

Inną płaszczyzną samodzielności jest samodzielność w zakresie czynności samoobsługowych. Do umiejętności samoobsługowych należą: ubieranie się i rozbieranie, spożywanie posiłków, korzystanie z toalety oraz wykonywanie czynności pielęgnacyjnych. Bardzo ważne jest okazanie cierpliwości i uznania dla zmagającego się dziecka. Kształtowanie prawidłowych nawyków daje dziecku czas na dokończenie rozpoczętej czynności. Wyřęczanie i niecierpliwość rodzica sprawiają, że dziecko przekonuje się o swojej bezradności i traci motywację do opanowania określonych czynności. Czynności samoobsługowe nie należą do łatwych, mimo tego pozostają ważne i muszą stać się nawykiem. Czynności nie wystarczy umieć, trzeba wykonywać je podświadomie, gdy zachodzi taka potrzeba. „Najpierw trzeba ukształtować daną czynność, a potem doprowadzać do odruchowego zachowania. Jeżeli to się uda, łatwiej dziecku będzie żyć z dorosłymi”²³. Zadaniem dorosłych jest nie tylko umożliwienie dzieciom nauki czynności samoobsługowych, ale wypracowanie u nich nawyków higienicznych, aby ochoczo wykonywały je przez całe życie.

Za kolejną płaszczyznę samodzielności można uznać samodzielność w posługiwaniu się różnorodnymi narzędziami i przyborami. Opiera się ona opanowaniu przez dziecko umiejętności

²¹ M. Tyszkowa, *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977, s. 18.

²² K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 21.

²³ E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie rozwoju umysłowego czterolatków i pięciolatków*, Warszawa 2004, s. 47.

posługiwania się sztućcami, nożyczkami, kredkami, ołówkiem, pędzlem i farbami itp. Samodzielność ta jest dopiero możliwa, gdy jednostka dostatecznie opanuje stopień sprawności motorycznej, uzyska precyzję ruchów oraz koordynację wzrokowo-ruchową. Odpowiedni komplet doświadczeń stwarza możliwość „samodzielnego dostosowania swego działania do określonego celu, doboru właściwych elementów ruchowych”²⁴, czego wynikiem jest posługiwanie się danym narzędziem zgodnie z jego przeznaczeniem, by uzyskać zamierzony efekt działania.

Niewątpliwie najbardziej złożoną płaszczyzną samodzielności jest samodzielność działań. Podstawa tej samodzielności zawiera się w płaszczyźnie samodzielności motorycznej i samodzielności w posługiwaniu się różnorodnymi narzędziami. Istotne jest, aby zaistniał dodatkowy czynnik decyzyjny, który dokładnie związany jest z umiejętnością wyboru celu, doborem środków, metod bezwzględnie potrzebnych w realizacji zamysłu. Samodzielność działań wymaga opanowania przez dziecko umiejętności panowania, zdolności do oceniania i korygowania własnych czynności, dokonywania niezbędnych zmian podczas działania, by osiągnąć zamierzony cel. Bezwarunkowe jest nabycie wytrwałości i cierpliwości, gdyż tylko te cechy umożliwiają doprowadzenie pracy do końca. „Sama sprawność motoryczna i umiejętność wykonania działania bez pomocy, to za mało, żeby mówić o samodzielności działań. Aby jednostka mogła w pełni samodzielnie podejmować działania, musi je uznać za własne, identyfikować się z nimi, przejawiać silne poczucie odpowiedzialności za nie”²⁵. Bezwzględnym warunkiem jest zdolność doboru celów zgodnie z indywidualnymi możliwościami oraz zdecydowanie w realizacji zamierzenia. Zdaniem Stanisława Nalaskowskiego, aby uznać postępowanie jednostki za faktycznie samodzielne, powinno zawierać pomysł czynności, sugestie sposobu wykonania jej oraz przebieg i kontrolę działania. „Wszystkie te elementy składowe powinny być realizowane świadomie bez pomo-

²⁴ A. Dzierżanka-Wyszyńska, *Rozwój psychomotoryki małego dziecka*, Warszawa 1972, s. 40.

²⁵ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 22.

cy innych osób”²⁶. Samodzielność działań w tym rozumieniu jest nierozdzielnie połączona z samodzielnością myślenia.

Kolejną kluczową płaszczyzną kształtowania się samodzielności w okresie przedszkolnym jest wspomniana samodzielność myślenia. „Myślenie dzieci w tym wieku wiąże się z rozwojem rozumowania i wnioskowania przebiegających na płaszczyźnie percepcyjnej i wyobrażeniowej”²⁷. W miarę wzrostu usamodzielnienia myślenia zanikają z czasem spowalniające możliwości poznania. Jednostka kieruje procesem myślenia, podejmuje decyzje, potrafi ocenić daną sytuację i po wyciągnięciu wniosków zorganizować swoje działanie. Samodzielność myślenia ma związek z umiejętnością nieprzyjmowania stereotypów. Jednostka kieruje własnymi wyborami i dokonuje samodzielnych przekonań. „Przejawem samodzielności myślenia jest np. umiejętność oparcia myślenia na materiale wyobrażeniowym i osiągnięcie niezależności myślenia od spostrzeżeń. Poznanie wykracza wówczas poza aktualną sytuację, może dotyczyć nie tylko teraźniejszości, ale także tego, co było lub będzie”²⁸. Z samodzielnością myślenia wiąże się zdolność dostrzegania problemów i umiejętność ich rozwiązywania, radzenie sobie w trudnej sytuacji. Dziecko na podstawie własnych obserwacji jest w stanie ukształtować swoją decyzję i podzielić się nią z innymi. Jest to krok do rozwoju krytycznego myślenia. Ucząc krytycznego myślenia, dajemy pozwolenie na rozwój świadomości. Dziecko staje się kreatywne, lepiej radzi z trudnościami, jest elastyczne. Dzięki tym cechom wkracza w dorosłe życie.

Równie ważną płaszczyzną jest samodzielność mowy. Scala się ona ze wcześniej omawianą płaszczyzną- myśleniem. Jean Piaget ukazuje związek myślenia i mowy: „myślenie poprzedza mowę, (...) mowa powoduje tylko głębokie przeobrażenia myślenia”²⁹. Mowa służy do zdobywania wiadomości. Im jest bardziej doskonała, tym łatwiej dziecko nawiązuje kontakty społeczne. W wielu przypad-

²⁶ S. Nalaskowski, *Humanizm i podmiotowość w wychowaniu na przykładzie systemów wychowania w Polsce*, Toruń 1996, s. 61.

²⁷ K. Kuszak, *Dziecko samodzielne w szkole...*, op. cit., s. 11.

²⁸ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 23.

²⁹ J. Piaget, *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa 2006, s. 92–93.

kach wyrazista i doskonała mowa jest warunkiem osiągnięcia sukcesu samodzielności w mówieniu. Mowa jest sprawnością, która wymaga doskonalenia. Drogą do jej zdobywania jest kontakt ze środowiskiem, przyjmowanie prawidłowych wzorców mowy poprzez wsłuchiwanie się w najbliższe otoczenie. To, w jaki sposób i ile będziemy mówić do dziecka ma wpływ na jego rozwój mowy. Rozpatrywanie tradycyjnego języka jest ważną cechą szczególną samodzielności mowy. „Wypływa ze świadomości, że nazwy mają charakter umowny i często są wynikiem społeczno- historycznych uwarunkowań i procesów. Nie mogą być tworzone w sposób dowolny przez jednostki posługujące się mową”³⁰. Szczególną funkcję pełni tu umiejętność posługiwania się pojęciami na poziomie fantazji i ogólnymi regułami gramatycznymi.

Następną płaszczyzną samodzielności jest samodzielność poznawcza, łącząca samodzielność myślenia i działania, samodzielność w zakresie rozwiązywania problemów i uczenia się, czyli odkrywania, uzyskiwania i gromadzenia wiedzy, a także skłonność wykorzystania jej w sensownym działaniu. Polega na połączeniu zdobytej wiedzy z posiadaną, zastanowienia nad doświadczeniami. Samodzielność poznawcza pozwala „wykorzystywać różnorodne dane w konstruowaniu własnego systemu wiedzy”³¹. Samodzielność poznawcza uwidocznia się jako „różnego rodzaju zainteresowania, wyraża się umiejętnością stawiania pytań, radzenia sobie w sytuacji problemowej, gromadzenia i myślowego opracowania informacji związanych z wykonywanym zadaniem oraz ich twórczego wykorzystania w działaniu”³². Samodzielność poznawczą dziecka cechuje zaciekawienie, myślenie oraz silna motywacja do zaspokojenia swojej ciekawości poznawczej mimo przeszkód i problemów.

Samodzielność w kontaktach społecznych jest uznawana za kolejną płaszczyznę samodzielności. Jej przejawem jest umiejętność nawiązywania i podtrzymywania kontaktów z innymi osobami, wyboru grup i sposobów komunikowania się. Dziecko dostrzega inne osoby w swoim otoczeniu, przez co chętniej nimi interesuje się.

³⁰ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 24.

³¹ Ibidem, s. 24.

³² Ibidem, s. 24.

Wykonuje bezpośrednio gesty, przytula się, obserwuje zachowanie osób dorosłych oraz przykuwają jego uwagę rówieśnicy. W przedszkolu nawiązuje relacje, uczy się wspólnej zabawy i respektowania zasad. Samodzielności w środowisku kontaktów społecznych musi się nauczyć. Dziecko samodzielne kierując się indywidualnymi upodobaniami, dokonuje wyboru osób i grup, z którymi chce spędzać czas i razem pracować. „Akceptuje jednocześnie i potrafi nawiązywać relacje z osobami reprezentującymi różne grupy i kręgi społeczne, potrafi prezentować własne poglądy, przedstawić argumenty (...), nie naruszając godności innych ludzi”³³. W przypadku różnicy zdań negocjuje, odmawia innym osobom w sytuacji, gdy jest przekonane, że nie podoła zadaniu, zawiera kompromis lub wyraża zgodę np. na wspólną zabawę.

Piaget w swojej koncepcji zwraca uwagę na samodzielność w dokonywaniu ocen moralnych. Dotyczy ona postępowania w zgodzie z przyjętymi wartościami i normami. „Respektowanie norm moralnych wiąże się z korzyściami w postaci nagrody, pochwały i akceptacji”³⁴. Przedszkolaki początkowo tej umiejętności nie posiadają. Postępują tak, aby zadowolić dorosłych, którzy narzucają swoje normy zachowania.

Około piątego roku życia widoczne są początki samodzielności emocjonalnej. Kontrola emocjonalna jest zdolnością do panowania nad własnymi reakcjami emocjonalnymi, uczuciami i wyrażania ich w akceptowany sposób lub jako umiejętność „tłumienia zewnętrznej ekspresji emocjonalnej”³⁵. Polega ona na zachowaniu spójności między bodźcami, które wywołują emocje a indywidualnymi odczuciami emocjonalnymi. Dziecko również przeżywa emocje. Pojawiają się one bez kontroli dziecka w sytuacjach, których doświadcza. Dziecko przeżywa emocje całym swoim ciałem i w przeciwieństwie do dorosłych nie umie zapanować nad swoimi emocjami. Jeżeli emocje są intensywne, a nawet czasami zdarza się nieprzyjemne, tym mocniejsza jest na nie reakcja. Większość z nas widziała sceny hysterii dziecka, gdy rodzic podczas zakupów

³³ Ibidem, s. 25.

³⁴ K. Kuszak, *Dziecko samodzielne w szkole...*, op. cit., s. 14.

³⁵ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 25.

odmawia kolejnej zabawki czy „wykręcające się” dziecko na placu zabaw, gdy chcemy zakończyć zabawę. Dziecko żyje chwilą, w której się znajduje i tak samo reaguje na własne emocje, które mu w danym momencie towarzyszą. Jednostka robi się samodzielną, gdy potrafi wyrażać swoje emocje, radzi sobie z nimi, panuje nad sposobem ich uzewnętrznienia.

Z kolei samodzielność psychologiczna dotyczy jednostki, która jest samodzielną we wszystkich wyżej wymienionych płaszczyznach. Pełną samodzielność człowiek osiąga wówczas, gdy jest samodzielną we wszystkich sferach swojego działania. „Wykonuje nie tylko czynności samoobsługowe i użyteczne dla innych, ale jest też zdolny do poszukiwania i zdobywania wiedzy, potrafi efektywnie działać, kierować się własnym kodeksem moralnym, przewidywać skutki swoich działań i ponosić za nie odpowiedzialność, panuje nad emocjami i nie ztraca własnego punktu widzenia w kontaktach z innymi osobami”³⁶. Wypracowanie samodzielności wpływa na rozwój dziecka w następnych latach jego życia. „Pod koniec okresu przedszkolnego dziecko powinno osiągnąć taki poziom samodzielności we wszystkich wymienionych płaszczyznach, który pozwoli stosunkowo łatwo przekroczyć próg szkolny i bez większych trudności podjąć zadania wyznaczone przez szkołę”³⁷. Dziecko starając się być samodzielną uczy się nowych umiejętności, a jednocześnie doskonali już te, które do tej pory zdobyło. Podczas nabywania tych nowych umiejętności i wykonywania prób nauki jakiejś nowej umiejętności, uczy się jednocześnie cierpliwości i dążenia do celu.

Etapy i aspekty rozwoju samodzielności dzieci w wieku przedszkolnym

Etapy rozwoju samodzielności współgrają z fazami ogólnego rozwoju człowieka z wyeksponowaniem samodzielności. Osiągnięcie stadium samodzielności w etapach rozwoju warunkuje powo-

³⁶ Ibidem, s. 26.

³⁷ K. Kuszak, *Dziecko samodzielne w szkole...*, op. cit., s. 15.

dzenie w zdobywaniu kolejnych kompetencji³⁸. Kuszak podkreśla, że samodzielność jest istotną predyspozycją dziecka, która umożliwi mu sukcesy życiowe, podejmowanie zadań i pełnienie ról społecznych. Poszczególne okresy życia człowieka umożliwiają stopniowe rezygnowanie z pomocy otoczenia.

Autorka wyodrębniła sześć etapów samodzielności człowieka – od okresu niemowlęcego do osiągnięcia dorosłości³⁹. Dzieci w wieku przedszkolnym dotyczą dwa etapy.

1. Etap samodzielności elementarnej (2., 3. rok życia) – dziecko „samodzielnie zaspokaja swoje podstawowe potrzeby, wykonuje podstawowe czynności samoobsługowe, a także zasadnicze działania na rzecz innych osób, sygnalizuje swoje stany emocjonalne, odkrywa i próbuje działać zgodnie z własną wolą”⁴⁰, czyli początkową bezstronność od osób najbliższych w zaspakajaniu swoich podstawowych potrzeb.

2. Etap samodzielności praktycznej (od 3., 4. do 6., 7. roku życia) – Jednostka jest „zdolna do samodzielnego, celowego działania i realizacji własnego planu działania, wykonuje czynności z zakresu samoobsługi i działań na rzecz innych”⁴¹. Świadomie kieruje swoją aktywnością, uwzględniając zdolność do samodzielnego planowania działań i celowego wpływu na końcowy rezultat (efekt). Osiąga niezależność w działaniu praktycznym.

Każdy z tych etapów ukazuje zbiór osiągnięć i sukcesów na drodze do pełnej samodzielności przedszkolaka. Zmiany mają charakter ilościowy co wskazuje na osiąganie coraz to nowych płaszczyzn samodzielności i jakościowy, czyli przez zmierzanie do precyzji już opanowanych wcześniej zdolności. Dziecko nabywające te umiejętności w interesującym dla nas wieku, zgodnie z podziałem, umożliwi mu powodzenie w nabywaniu kolejnych doświadczeń i doskonaleniu już posiadanych na kolejne lata. Samodzielność kształtowana jest pod wpływem czynników tkwiących w jednostce. „Specyficzny splot, układ tych czynników tworzy indywidualny

³⁸ K. Kuszak, *Dynamika rozwoju samodzielności...*, op. cit., s. 33.

³⁹ Ibidem, s. 36.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

kontekst rozwoju każdego człowieka, sprzyja lub utrudnia osiągnięcie autonomii⁴².

Na poszczególnych etapach rozwoju jednostki dochodzi do konfliktu pomiędzy możliwościami i gotowością do podejmowania określonych zadań, których oczekuje środowisko. „Rozwiązanie każdego konfliktu pozwala osiągnąć wyższy stopień samodzielności, aż do samodzielności autonomicznej człowieka dojrzałego⁴³. Wiele zdarzeń krytycznych występuje w okresie dorosłości, które dokonują zmian w zakresie samodzielności, wytyczając przebieg jej rozwoju.

Samodzielność to cecha, która rozwija się etapami przechodząc od najniższych do najwyższych form. Wynika ona z potrzeby zdobywania i gromadzenia doświadczeń, sprawdzenia umiejętności w różnych sytuacjach z zarazem pokonywanie pojawiających się przeszkód. Dopóki pojawią się pierwsze sukcesy i niezależność, droga do samodzielności będzie przeplatana błędami, próbami, ciągłymi pytaniami. „Pierwszymi samodzielnie wykonywanymi przez dziecko czynnościami są te, które dotyczą zaspokajania jego potrzeb, wiążą się z rytmem dnia i są wykonywane na przedmiotach z najbliższego otoczenia⁴⁴. Kolejność wykonywanych czynności jest obserwowana wielokrotnie podczas aktywności bliskich osób, czyli rodziców, a dopiero później, poprzez naśladowanie, modelowanie i identyfikację, samodzielność staje się cechą dziecka. Z wiekiem zakres jego działań poszerza się, nie prosi o pomoc, a wręcz przeciwnie, wyraża protest, gdy chcemy mu pomóc wbrew jego woli. W wieku przedszkolnym potęguje się rozwój wszystkich rodzajów samodzielności, którą możemy wyróżnić w trzech aspektach: samodzielność praktyczna, umysłowa i społeczna. Aspekty samodzielności są powiązane ze sobą i uzupełniają się.

⁴² Ibidem, s. 37

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ I. Sikorska, *Rozwój dziecka w przedszkolu. Stymulujące wartości wybranych systemów edukacyjnych*, Kraków 2010, s. 31.

Schemat 2. Aspekty samodzielności

Źródło: E. Jędrzejowska, *Samodzielność dzieci...*, op. cit.

Dziecko doświadcza samodzielności praktycznej już od najwcześniejszych lat życia, w czasie wykonywania czynności samoobsługowych, porządkowych i gospodarczych⁴⁵.

Z kolei samodzielność umysłową „rozwija, podejmując decyzje, planując, dokonując wyborów i rozwiązując problemy podczas zabawy, nauki i innych aktywności”⁴⁶. Samodzielność ta polega na zdobywaniu i gromadzeniu doświadczeń, wyrażeniu swoich opinii, sprawdzeniu umiejętności w różnych napotkanych sytuacjach, pokonywaniu przeszkód.

Samodzielność społeczna uwidacznia się w trakcie współdziałania z rówieśnikami i osobami dorosłymi. Dziecko uczy się odpowiedzialności za podejmowane decyzje, doskonali umiejętności porozumiewania się, współpracy, współdziałania, współdecydowania oraz odpowiedzialności⁴⁷.

Samodzielność jest procesem złożonym. Do nabywania samodzielności przyczyniają się między innymi czynniki wewnętrzne (np. osobowościowe) i zewnętrzne (środowiskowe).

⁴⁵ E. Jędrzejowska, *Samodzielność dzieci w wieku przedszkolnym*, Uniwersytet Opolski, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, Vol. 5, 1/ 2017, s. 128.

⁴⁶ Ibidem, s. 128.

⁴⁷ Ibidem.

Rola środowiska rodzinnego w rozwoju samodzielności dziecka

Pierwszym, najważniejszym i najbliższym środowiskiem w kształtowaniu samodzielności dziecka jest rodzina. W domu rodzinnym dziecko przypatrując się i naśladowując rodziców, wykonuje swoje pierwsze czynności: uczy się chodzić, jeść, mówić, nabywa ogłady towarzyskiej i sposobów odnoszenia się do innych⁴⁸. Postawa rodziców wobec dzieci ma wpływ na kształtowanie ich osobowości, stosunek do środowiska społecznego. Rodzice „budują podstawy samodzielności poprzez rozsądne kierowanie rozwojem dziecka, a także tworzenie odpowiednich warunków dla tego rozwoju”⁴⁹. Rodzice nie zawsze zdają sobie sprawę, że to właśnie oni są wychowawcami swoich dzieci, kształtują ich pierwsze nawyki i przyzwyczajenia. To rodzina jest miejscem rozwoju samodzielności, autonomii i odpowiedzialności. „Dziecko pod czujnym okiem rodzica powinno samodzielnie zmagać się z przeszkodami, by czerpać satysfakcję z własnej samodzielności i doświadczać poczucia sprawstwa. Zadaniem rodzica nie jest usuwanie wszelkich przeszkód pojawiających się na drodze małego człowieka”⁵⁰. To od rodziców zależy, w jaki sposób i czy przygotujemy dziecko do samodzielnej nauki w przedszkolu i w szkole.

W okresie poprzedzającym szkołę, dziecka nie można stu procentowo usamodzielnic, ale poprzez podejmowane czynności dziecko gromadzi różnorakie doświadczenia, dzięki którym poznaje swoje możliwości, swój charakter, kształtuje tożsamość i opanowuje umiejętności, które będą mu niezastąpione w samodzielnym funkcjonowaniu. Rolą rodziców jest zapewnienie dziecku warunków do samodzielnego wykonywania codziennych obowiązków, zachęcanie, towarzyszenie, wspieranie, gdy tylko zajdzie się taka potrzeba. „Rodzice są znaczącymi osobami w życiu dziecka, ich zainteresowanie i radość okazana przez matkę z powodu choćby

⁴⁸ M. Braun- Gałkowska, *Psychologia domowa...*, op. cit., s. 190.

⁴⁹ A. Wawer, *Gdy nadejdzie czas...*, op. cit., s. 34.

⁵⁰ K. Appelt, *Wiek poniemowlęcy...*, op. cit., s. 116.

niezdarnie, ale samodzielnie założonego szalika, jest dla dziecka najlepszą motywacją do podejmowania dalszych wysiłków⁵¹.

Adorować miłością dziecko to stawiać mu wymagania, które powinny być adekwatne i odpowiednie do jego wieku, i możliwości. Większej samodzielności i odpowiedzialności wymagamy od dzieci starszych. Naukę samodzielności można przyrównać „do nauki jazdy na rowerze: gdy nadejdzie stosowny czas, należy odpiąć boczne kółka, dać swobodę działania”⁵². Wspieranie w samodzielnym działaniu ma wpływ na dalsze sukcesy w edukacji. „Towarzyszenie dziecku na drodze do samodzielności jest także oznaką zaufania do niego, okazywaniem mu, że jest mądre, odpowiedzialne i może podejmować próby samodzielnego działania”⁵³.

Rodzice zaangażowani w swoją pracę zawodową nie mają czasu i cierpliwości, aby nauczyć dziecko samodzielności. Zazwyczaj uważają, że zrobią to lepiej, wyręczają dziecko. Niecierpliwość, pośpiech i troskliwość są wrogami samodzielności. Wyręczanie dziecka, ograniczanie jego aktywności, krytykowanie, brak zrozumienia dla dziecięcych zmagania, brak konsekwencji lub stawianie zbyt wygórowanych wymagań, może spowodować ukształtowanie się u dziecka postawy wyuczonej bierności, poczucia bezradności, nawyku stałego szukania pomocy w różnych sytuacjach dnia codziennego⁵⁴. Zaś stopniowe zmniejszanie pomocy wspiera samodzielność dziecka. „Wychowywać to zrezygnować z wyręczania, pozwolić na zmaganie się z własnymi problemami, a nawet na uczenie się na własnych błędach”⁵⁵. Dziecko osiągając etapy samodzielności wywołuje w rodzicach rozmaite uczucia: dumę, że już potrafi tyle osiągnąć, strach o jego bezpieczeństwo, wysyłamy mu komunikaty: „Zostaw, bo się uderzysz, skaleczysz”, obawę – że coś popsuje „Nie dotykaj, bo gorące, stłuczysz, zniszczysz”, pew-

⁵¹ A. Wawer, *Gdy nadejdzie czas...*, op. cit., s. 34.

⁵² B. Ogrodowczyk, *Samodzielność dziecka a jego gotowość do nauki*, „Meritum” 2/2013, s. 24.

⁵³ J. Matejczuk, *Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny*, Warszawa 2014, s. 44.

⁵⁴ A. Wawer, *Gdy nadejdzie czas...*, op. cit., s.34.

⁵⁵ B. Ogrodowczyk, *Samodzielność dziecka...*, op. cit., s. 24.

ność – że wykonamy to lepiej „Daj, ja to zrobię lepiej”, przekonanie – że jest jeszcze małe „Na to jesteś jeszcze za mały, później się tego nauczysz”. Dziecko te sygnały odbiera jako: Nie dasz rady! Nie uda Ci się!, Nie warto próbować, bo i tak się nie uda.

Rodzicielska nadopiekuńczość utrudnia rozwijanie cech pozytywnych i pożądanых, takich jak: odwaga i wiara we własne siły, otwartość na świat, chęć podejmowania wyzwań i doskonalenie się. Rodzice powinni być świadomi, że dziecko od chwili narodzenia kiedyś odejdzie i będzie musiało przejść swoje życie samodzielnie. Wychowanie ku samodzielności ma na celu stawać się niezależnym od rodziców, autonomicznie dokonywać wyborów życiowych.

Należy pamiętać, że każde dziecko rozwija się własnym tempem, dlatego zezwalajmy mu na taki obszar samodzielności, na który pozwalają mu możliwości. Nie ma opracowanych technik na kształtowanie samodzielności dzieci. Wszystko zależy od różnic w osobowości, od uzdolnień, a także od środowiska, w którym się wychowuje, czyli przede wszystkim od rodziców. „Dzięki cierpliwości i wyrozumiałości dorosłych, tworzy się ogromna szansa na wychowanie i ukierunkowanie dziecka na człowieka pewnego siebie, o mocnych poglądach i twardo stąpającego po ziemi”⁵⁶. Ważne jest, aby środowisko rodzinne dziecka współpracowało z nim w przygotowaniu do samodzielnego życia. W tym miejscu warto za Bogumiłą Ogrodowczyk zaapelować do rodziców:

- „na miarę wieku i możliwości pozwalajcie dziecku na poznawanie nowych umiejętności,
- pomagajcie, wspierajcie, ale nie wyręczajcie,
- okazujcie szacunek dla dziecięcych zmagania,
- doceniajcie osiągnięcia dziecka, nawet te najmniejsze,
- mądrze motywujcie przy nawet najmniejszych niepowodzeniach,
- nie uzależniajcie dziecka od siebie,
- zawsze okazujcie dziecku zrozumienie i uczucia,

⁵⁶ A. Burek-Blacha, *Samodzielność u dzieci. Sposoby zachęcania dziecka do samodzielności*, [online], dostęp [w:] <http://wiecjestem.us.edu.pl/taxonomy/term/14228>, dnia 27.12.2020.

– towarzyszyć dziecku w jego rozwoju”⁵⁷.

Podsumowując, należy pozwolić dziecku na poszukiwania własnych rozwiązań, na realizowanie jego pasji, na swobodę i wolność w zabawie oraz czynnościach dnia codziennego.

Działania przedszkola na rzecz rozwoju samodzielności przedszkolaków

Osiągnięcie samodzielności jest bardzo ważnym czynnikiem życiowym i edukacyjnym. „Celem edukacji nie jest dziś kształtowanie ucznia, który dobrze zapamiętuje i odtwarza przekazane wiadomości, reguły, zasady i prawa, lecz takiego, który potrafi je samodzielnie dostrzec, aktywnie poszukać, rozwiązać i zastosować”⁵⁸. Wspierając rozwój dziecka ku samodzielności, kształtujemy jego odporność psychiczną i pokonywanie trudności. Jednym z etapów przygotowujących do samodzielności dziecka jest jego pójście do przedszkola.

Już w pierwszych dniach pobytu dziecka w przedszkolu można zaobserwować różnicę na poziomie samodzielności. Dzieciom, którym pozwolono w domu na samodzielność w kształtowaniu swoich umiejętności, lepiej sobie radzą w okresie adaptacyjnym, bezproblemowo rozstają się z rodzicem, odważnie nawiązują kontakt z nauczycielką i rówieśnikami. Potrafią podporządkować się zasadom panującym w przedszkolu. W placówce dzieci mają więcej okazji, aby stać się bardziej samodzielnymi. „W zespole łatwiej jest przyzwyczajać się do samoobsługi przy jedzeniu, myciu, załatwianiu potrzeb fizjologicznych, a także do czynności usługowych świadczeń na rzecz innych”⁵⁹. Nauczyciele każdego dnia stwarzają sytuacje, które sprzyjają usamodzielnianiu się dzieci w zakresie samoobsługi, w obszarze samodzielnego myślenia i komunika-

⁵⁷ B. Ogrodowczyk, *Samodzielność dziecka...*, op. cit., s. 25.

⁵⁸ A. Jakubowicz-Bryx, *Wizerunek nauczyciela wczesnej edukacji w opinii rodziców i nauczycieli*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, 1/2016, s. 7–23.

⁵⁹ B. Ogrodowczyk, *Samodzielność dziecka...*, op. cit., s. 25.

nia się z otoczeniem, rozwiązywaniu problemów, podejmowaniu decyzji czy dokonaniu samooceny. Planując pracę z grupą trzeba uwzględnić możliwości rozwojowe każdego dziecka. „W przedszkolu dziecko uczestniczy w kierowanej przez nauczycielkę grupie rówieśników na prawach jednego z wielu. Jego status jest zupełnie inny niż w rodzinie, w której rówieśników najczęściej nie ma. Pozycja dziecka w rodzinie bywa zazwyczaj wyjątkowa, podczas gdy w przedszkolu te same prawa i obowiązki mają wszystkie dzieci należące do grupy”⁶⁰.

Rozwój samodzielności dzieci zawarty jest w podstawie programowej wychowania przedszkolnego, w której między innymi czytamy:

- „wspieranie samodzielnej dziecięcej eksploracji świata, dobór treści adekwatnych do poziomu rozwoju dziecka, jego możliwości percepcyjnych, wyobrażeń i rozumowania, z poszanowaniem indywidualnych potrzeb i zainteresowań, (...)
- tworzenie sytuacji sprzyjających rozwojowi nawyków i zachowań prowadzących do samodzielności, dbania o zdrowie, sprawność ruchową i bezpieczeństwo, w tym bezpieczeństwo w ruchu drogowym, (...)
- tworzenie warunków pozwalających na bezpieczną, samodzielną eksplorację otaczającej dziecko przyrody, stymulujących rozwój wrażliwości i umożliwiających poznanie wartości oraz norm odnoszących się do środowiska przyrodniczego, adekwatnych do etapu rozwoju dziecka, (...)
- tworzenie warunków umożliwiających bezpieczną, samodzielną eksplorację elementów techniki w otoczeniu, konstruowania, majsterkowania, planowania i podejmowania intencjonalnego działania, prezentowania wytworów swojej pracy”⁶¹.

⁶⁰ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, cz.1, Warszawa 1998, s. 235.

⁶¹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla*

Zadaniami przedszkola jest wspieranie ciekawości, aktywności i samodzielności, aby zapewnić dzieciom lepsze szanse edukacyjne.

Samodzielność dziecka w wieku przedszkolnym ma charakter czynności i przejawia się w trzech omówionych aspektach: samodzielności praktycznej, samodzielności umysłowej i samodzielności społecznej.

Współpraca grona pedagogicznego z rodzicami przyspieszy rozwój samodzielności dziecka, gdy tylko będą wyznaczane te same cele i pozostanie się konsekwentnym. Doświadczenia dzieci w samodzielnym podejmowaniu działań nie tylko ułatwią im funkcjonowanie w przedszkolu, ale usprawnią pracę nauczyciela. Podstawowe czynności w placówce są wielokrotnie powtarzane i wykonywane, aż wszystkie dzieci uporażą się z nimi. Pośród nawyków, które warto kształtować u przedszkolaków wymienia się następujące:

- „pomaganie innym – powinno być kojarzone z przyjemnymi przeżyciami, aby dziecko wiedziało, że pomaganie jest potencjalnym obowiązkiem i powodem do dumy,
- nawyk dbałości o to, aby rzeczy były na swoim miejscu- należy dziecku zorganizować wspólne sprzątanie, aby pokazać i podpowiedzieć kolejność czynności, okazując radość,
- nawyk szanowania czyjegoś wysiłku – dotyczy on codziennych spraw. Dziecko musi wiedzieć, aby nie rozrzucać zabawek, bo będzie bałagan i trzeba będzie to posprzątać. W celu uzyskania nawyku, muszą wykorzystać każdą sytuację, aby uświadomić dziecku, co jest ważne,
- nawyk właściwego zachowania się przy stole i kształtowanie dobrych manier przy jedzeniu – są to wszystkie czynności wykonywane w trakcie spożywania posiłków, ważne jest tu również zwrócenie uwagi na używanie form grzecznościowych,
- nawyk bezkonfliktowego układania do snu – powinno stwarzać sytuację wyciszającą i życzliwą dla dziecka. Podczas zabawy, pozwólmy dziecku ją dokończyć, aby później udało się do łazienki bez płaczu i sprzeciwu,

szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. z 2017, poz.356, s. 2–3.

- nawyk radosnego budzenia się – dziecko po obudzeniu powinno być radosne, powitać się z dorosłymi, kaprysy i zły humor nie wchodzi w grę,
- nawyk właściwego zachowania się w ubikacji- sygnalizowanie potrzeb fizjologicznych jest jednym z ważniejszych zadań dziecka w pierwszych latach.
- nawyk samodzielnego ubierania się i rozbierania- rodzice zazwyczaj wyręczają dzieci w tych czynnościach, w przedszkolu będzie trzeba sobie poradzić⁶².

Kształtowanie nawyków jest procesem długotrwałym i wiąże się z pokonywaniem trudności przez dzieci i ich rodziców.

Samodzielność zazwyczaj kojarzy się nam z umiejętnościami samoobsługowymi, które „(...) nie należą do łatwych. Trzeba osiąść nie tylko odpowiednie umiejętności techniczne (co w zasadzie nie jest bardzo skomplikowane), ale także wdrożyć je jako nawykowe (co jest znacznie trudniejsze i trwa wiele lat)”⁶³. Środowisko przedszkolne, a zwłaszcza grupa rówieśnicza sprzyja nabywaniu tych umiejętności. Funkcjonowanie dziecka w tym zakresie jest najbardziej widoczne podczas zabawy, wykonywania prostych czynności, przestrzegania różnych norm i zasad obowiązujących w grupie np. cierpliwe oczekiwanie na swoją kolej, respektowanie poleceń dorosłych. Sposób wykonywania czynności samoobsługowych i porządkowych przenosi się na czynności intelektualne. Edyta Gruszczyk-Kolczyńska i Ewa Zielińska wskazują, że:

- „dzieci, które marudzą i zwlekają z wykonaniem czynności samoobsługowych, przenoszą później ten styl zachowania na sytuacje zadaniowe typu dydaktycznego: zbyt wolno układają przedmioty potrzebne do zajęć, ociągają się z wykonaniem poleceń. Na dodatek pokazują, jak wielką łaskę czynią nauczycielce;
- dzieci siejące bałagan, są równie niestaranne w realizacji zadań typu intelektualnego. Ciągłe czegoś szukają, przesuwają

⁶² E. Gruszczyk-Kolczyńska, E. Zielińska, *Wspomaganie rozwoju umysłowego...*, op. cit., s. 50–53.

⁶³ A. Mikler-Chwastek, *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci w domu, żłobku i przedszkolu*, Rozdział 5, Warszawa 2017, s. 132.

wają i są tym tak pochłonięte, że tracą z pola widzenia sens wykonywanego zadania;

- dzieci dopraszające się pomocy przy wykonywaniu czynności samoobsługowych przenoszą ten nawyk na sytuacje zadaniowe typu intelektualnego. Marudzą, szukają wzrokiem dorosłego, a gdy on spojrzy w ich kierunku, pokazują swoją bezradność⁶⁴.

Dzieci wykonują czynności tak, jak ich tego nauczono. Do samodzielnego pokonywania trudności powinien zachęcać rodzic, a w przedszkolu nauczyciel, pozostawiając swobodę nie wywierając presji. Jakże znaczące są słowa Roberta Fulghuma „Wszystkiego, co naprawdę muszę wiedzieć o tym, jak żyć, co robić, jak postępować, patrzeć, odczuwać, myśleć, marzyć i wyobrażać sobie lepszy świat- nauczyłem się w przedszkolu. Mądrość nie znajdowała się na szczycie akademickiej góry, ale tam, w piaskownicy przy przedszkolu. To czego nauczyliśmy się w przedszkolu, wciąż na nowo się pojawia przez całe życie. Oczywiście w postaci znacznie złożonej, rozbudowanej (...) Życie wciąż nas sprawdza, czy zrozumieliśmy i czy praktykujemy to, czego nas nauczono w przedszkolu”⁶⁵.

Zakończenie

Pierwsze przeżycia dziecka- w domu, w przedszkolu, a potem w szkole stają się podstawą dla dalszej edukacji. Wychowanie do samodzielności jest procesem i drogą do własnego rozwoju, która prowadzi od dzieciństwa do dorosłości umożliwiając większe kontrolowanie własnego życia. Aby dziecko wyrosło na samodzielnego, podejmującego decyzje i pokonującego trudności człowieka, powinniśmy je do tego przygotować jako rodzice, nauczyciele, społeczeństwo. To dzięki odpowiedzialnej i świadomej postawie do-

⁶⁴ E. Gruszczyk- Kolczyńska, E. Zielińska, *Dwulatki i trzylatki w przedszkolu i w domu. Jak świadomie je wychowywać i uczyć*, Kraków 2012, s. 144.

⁶⁵ R. Fulghum, *Wszystkiego, co naprawdę muszę wiedzieć, dowiedziałem się w przedszkolu*, Katowice 2009, cyt. za: B. Ogrodowczyk, *Samodzielność dziecka...*, op. cit., s. 26.

rosłych dziecko może samodzielnie radzić z wymaganiami, które stawia życie, zaczynając od obowiązków szkolnych, po rodzinne i społeczne. Nie zapominajmy, że tylko systematyczna praca przyniesie pozytywne efekty.

Bibliografia

- Andrzejewska J., *Doświadczanie przez dziecko samodzielności*, „Przed-
szkolne ABC. Magazyn dla wychowawców i rodziców”, 7/2015.
- Appelt K., *Wiek poniemowlęcy. Jak rozpoznać potencjał dziecka?* [w:] Brze-
zińska A. I. (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, Gdańsk 2005.
- Braun-Gałkowska M., *Psychologia domowa*, Olsztyn 1990.
- Burak E., *Przykłady rozwijania samodzielności przedszkolaków w opinii
studentów Pedagogiki wczesnoszkolnej i przedszkolnej*, maszynopis
pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem dr A. Jacewicz, Biały-
stok 2021.
- Burek-Blacha A., *Samodzielność u dzieci. Sposoby zachęcania dziecka
do samodzielności*, [online], dostęp [w:] [http://wiecejstem.us.edu.pl/
taxonomy/term/14228](http://wiecejstem.us.edu.pl/taxonomy/term/14228), dnia 27.12.2020.
- Dunaj B., *Domowy popularny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Dzierżanka-Wyszyńska A., *Rozwój psychomotoryki małego dziecka*, War-
szawa 1972.
- Freint C., *Gawędy Mateusza*, Przeł. Semenowicz H., Otwock- Warszawa
1993.
- Fulghum R., *Wszystkiego, co naprawdę muszę wiedzieć, dowiedziałem
się w przedszkolu*, Katowice 2009.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Dwulatki i trzylatki w przedszkolu
i w domu. Jak świadomie je wychowywać i uczyć*, Kraków 2012.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Wspomaganie rozwoju umysłó-
wego czterolatków i pięciolatków*, Warszawa 2004.
- Hurlock E., *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985.
- Jakubowicz-Bryx A., *Wizerunek nauczyciela wczesnej edukacji w opinii
rodziców i nauczycieli*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”,
1/2016.
- Jędrzejowska E., *Samodzielność dzieci w wieku przedszkolnym*, Uniwer-
sytet Opolski, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, Vol. 5,
1/ 2017.

- Kuszek K., *Dynamika rozwoju samodzielności dziecka w wieku przedszkolnym*, Poznań 2006.
- Kuszek K., *Dziecko samodzielne w szkole. Empiryczne studium szkolnych losów dzieci o różnym poziomie samodzielności*, Poznań 2008.
- Latusek A., *Praktyczny słownik wyrazów i zwrotów bliskoznacznych*, Kraków 2004.
- Matejczuk J., *Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny*, Warszawa 2014.
- Mikler-Chwastek A., *Wychowanie i wspieranie rozwoju małych dzieci w domu, żłobku i przedszkolu*, Rozdział 5, Warszawa 2017.
- Miksza M., *Zrozumieć Montessori*, Kraków 2009.
- Montessori M., *Aphorismen*, „Die Neue Erziehung” 1/1930.
- Nalaskowski S., *Humanizm i podmiotowość w wychowaniu na przykładzie systemów wychowania w Polsce*, Toruń 1996.
- Ogrodowczyk B., *Samodzielność dziecka a jego gotowość do nauki*, „Meritum” 2/2013.
- Piaget J., *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa 2006.
- Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, cz. 1, Warszawa 1998.
- Reykowski J., *Podmiotowość – szkic problematyki*, [w:] Buczkowski P., Cichocki R. (red.), *Podmiotowość, możliwość, rzeczywistość, konieczność*, Poznań 1989.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, Dz. U. z 2017, poz. 356.
- Sikorska I., *Rozwój dziecka w przedszkolu. Stymulujące wartości wybranych systemów edukacyjnych*, Kraków 2010.
- Szewczuk W., *Słownik psychologiczny*, Warszawa 1985.
- Świrko-Pilipczuk J., *Sytuacje edukacyjne podstawą procesu kształcenia i rozwijania samodzielności*, [w:] Denek K., Bereźnicki F., Świrko-Pilipczuk J. (red.), *Proces kształcenia i jego uwarunkowania*, Szczecin 2003.
- Tyszkowa M., *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*, Warszawa 1977.
- Wawer A., *Gdy nadejdzie czas – czyli o samodzielności*, „Blżej Przedszkola”, 4/2011.